

Siebe Bluijs
Tilburg University
Contact: s.v.bluijs@tilburguniversity.edu

De literaire verbeelding van ChatGPT: bewuste digitale geletterdheid in het literatuuronderwijs

1. Inleiding

De lancering van ChatGPT, eind 2022, zorgde direct voor de nodige reuring in onderwijsland. Bijna twee jaar later is het stof nog altijd niet neergedaald. Aangezien duidelijk is dat deze technologie niet zomaar zal verdwijnen, is het tijd om na te denken hoe we deze technologie op een duurzame manier een plek kunnen geven in het taal- en literatuuronderwijs (Stevens 2024). In deze bijdrage onderzoek ik de mogelijkheden van het literatuuronderwijs om een bewuste digitale geletterdheid rond *large language models* (LLM) zoals ChatGPT vorm te geven. Daarnaast beoog ik een vernieuwingsimpuls te geven aan het literatuuronderwijs door een didactiek te ontwikkelen rondom literaire werken die thematisch en/of vormelijk verband houden met (generatieve) AI.

2. Aanleiding

De aanleiding voor dit project is tweeledig. Ten eerste worden de curricula van de taalvakken momenteel herzien op basis van inzichten van de vakvernieuwingscommissies (Bax e.a. 2021). Voor het literatuuronderwijs is een dergelijke herziening bijzonder relevant. In 2018 signaleerden Witte e.a. al dat het literatuuronderwijs achterloopt bij

ontwikkelingen als globalisering en digitalisering. Een nieuwe lesinhoud en geüpdatete didactische uitgangspunten zijn nodig om de relevantie van literatuur opnieuw voor het voetlicht te brengen (Bluijs e.a. 2021).

De tweede aanleiding is dat in maart 2024 de conceptkerndoelen ‘Digitale Geletterdheid’ zijn gepubliceerd (SLO 2024). Kennis over de aard en functie van digitale media en het verwerven van digitale competenties zijn door de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) aangemerkt als kerndoelen voor de 21ste eeuw. Deze kerndoelen zullen in de komende jaren verder worden geconcretiseerd en geïmplementeerd. Voor het literatuuronderwijs zijn er kansen om invulling te geven aan een bewuste digitale geletterdheid die andere vakken of vakonderdelen ontberen. Dat geldt met name voor kerndoel 9: “De leerling analyseert hoe digitale technologie, digitale media en de samenleving elkaar wederzijds beïnvloeden en verkent toekomstscenario’s”.

3. Bewuste digitale geletterdheid

In deze bijdrage onderzoek ik de mogelijkheden van het literatuuronderwijs om een bewuste digitale geletterdheid rondom LLM’s vorm te geven, waarbij inzichten over de aard en functie van digitale technologieën hand in hand gaan met inzichten over taal en literatuur. Die didactiek neemt als uitgangspunt dat digitale media en literatuur elkaar wederzijds beïnvloeden en heeft aandacht voor de manier waarop de literaire verbeelding de perceptie van technologieën mede bepaalt. Op basis van literaire teksten doen leerlingen inzichten op over de relatie tussen generatieve AI, zichzelf en de samenleving. Die inzichten bouwen op elkaar voort:

1. literaire verbeeldingen van AI gaan vooraf aan een technologische innovatie als ChatGPT;
2. gebruikers van AI-systemen leunen op literaire verbeeldingen om betekenis te geven aan AI-technologieën;
3. literatuur verandert zelf als gevolg van ontwikkelingen in AI;
4. literaire verbeeldingen van AI kunnen onze omgang met deze technologie in nieuwe richtingen sturen.

4. Antropomorfisering van AI

In boeken en films worden technologische innovaties bedacht lang voordat dergelijke technologieën het licht zien (Cave e.a. 2020). Zo heeft Sam Altman, de CEO van OpenAI (het bedrijf achter ChatGPT), in interviews laten weten dat hij zich bij de ontwikkeling van de chatbot heeft laten inspireren door de film *Her* uit 2013 (Miller 2024). Deze film verbeeldt een wereld in de nabije toekomst waarin hoofdpersoon Theodore (Joaquin Phoenix) verliefd wordt op zijn kunstmatige spraakassistent Sa-

mantha (verklankt door Scarlett Johansson). Voor Altman vormde de interactie tussen Theodore en Samantha een blauwdruk voor de interface van ChatGPT: die moest zo menselijk mogelijk lijken. Die keuze heeft belangrijke implicaties. De antropomorfisering van de technologie roept onrealistische verwachtingen op over de mogelijkheden van deze technologieën (Salles e.a. 2020; Placani 2024).

Het idee van een kunstmatige (spraak)assistent die menselijke trekken vertoont, kent een lange voorgeschiedenis in film en literatuur (denken we maar aan de robotverhalen van Isaac Asimov uit de jaren 1950). Op basis van fragmenten verkennen leerlingen diverse verbeeldingen van AI in films en literatuur: van lieve robot-assistenten tot kwaadwillende kunstmatige levensvormen die de boel gaan overnemen. Leerlingen vergelijken die verbeeldingen met de manier waarop over ChatGPT gesproken wordt door ontwikkelaars. Op welke manieren keert de literaire verbeelding van AI terug in de marketingtaal van OpenAI en in de interface van de chatbot?

5. Nieuwe literaire vormen

De tweede lessenreeks vertrekt vanuit het uitgangspunt dat er altijd sprake is van tweerichtingsverkeer bij de literaire verbeelding van nieuwe media. Aan de hand van gedichten, verhalen en romanfragmenten leren leerlingen dat er nieuwe literaire vormen zijn ontstaan als gevolg van innovaties als AI. Zo komen literaire vormen en conventies in een nieuw licht te staan als gevolg van technologisering. In de roman *De onwetenden* (2020) van Ewoud Kieft is de verteller bijvoorbeeld een artificiële intelligentie die (net als de verteller in 19de-eeuwse romans) toegang heeft tot de gedachten van personages, waarmee het verhaal vragen oproept over surveillance in tijden van *big data*. Speciale aandacht gaat uit naar verhalen en gedichten die met behulp van AI tot stand zijn gekomen, zoals het verhaal 'De robot van de machine is de mens' (2017), dat Ronald Giphart schreef, in samenwerking met een taalmodel genaamd Asibot. Dergelijke werken leunen deels op verbeeldingsschema's die in de eerste lessenreeks aan de orde kwamen, maar ze bieden ook alternatieve voorstellingen van AI. Aan de hand van opdrachten reflecteren leerlingen over de impact die verbeelde technologieën hebben op de personages en de samenleving in deze romans. Die reflectie vormt aanleiding voor een gesprek over (generatieve) AI in onze samenleving.

6. Tot slot

Inzicht in de wisselwerking tussen verbeeldingsschema's en technologische innovaties als ChatGPT stelt gebruikers in staat om kritischer, bewuster en creatiever met dergelijke technologieën om te gaan. Deze didactiek is er dan ook niet op gericht leerlingen 'klaar te stomen' voor de digitale toekomst, maar om ze het handelingsvermogen te bieden om op een bewuste manier betekenis te geven aan de digitale samenleving. In de

komende jaren zal ik, in samenwerking met andere onderzoekers en docenten, verder onderzoek doen naar de interactie tussen literatuur en (generatieve) AI. Zo gaat er binnenkort een docentontwikkelteam (DOT) van start rondom dit onderwerp, waarvoor docenten zich nog kunnen aanmelden.

Referenties

- Bax, S., P.A. Coppen, J. Evers-Vermeul, K. de Glopper, M. van Hertten, E. Mantingh, M. van Oostendorp & S. van Voorst (2021). “Bewuste geletterdheid in perspectief: Kennis, vaardigheden en inzichten”. In: *Neerlandistiek: online tijdschrift voor taal- en letterkunde*. Online raadpleegbaar op: <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2021/03/Bewuste-geletterdheid-in-perspectief-maart-2021-220321.pdf>.
- Bluijs, S., J. Dera & D. Peeters (2020). “Waarom digitale literatuur in het literatuuronderwijs thuishoort”. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 137 (2), p. 150-163.
- Cave, S., S. Dihal & S. Dillon (red.) (2020). *AI Narratives: A History of Imaginative Thinking about Intelligent Machines*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, J. (2024). “Tracing OpenAI CEO Sam Altman’s Love for Scarlett Johansson’s AI Romance *Her*”. In: *Vanity Fair*. Online raadpleegbaar op: <https://www.vanityfair.com/hollywood/story/chat-gpt-open-ai-scarlett-johansson-her>.
- Placani, A. (2024). “Anthropomorphism in AI: Hype and Fallacy”. In: *AI Ethics*, 4, p. 691-698.
- Salles, A., K. Evers & M. Farisco (2020). “Anthropomorphism in AI”. In: *AJOB neuroscience*, 11 (2), p. 88-95.
- SLO (2024). ‘Conceptkerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid’. Online raadpleegbaar op: https://slo-kerndoelen.files.svdcn.com/production/uploads/assets/updates/DEF_kerndoelenboekje_BU_DG.pdf?dm=1709640714.
- Stevens, E. (2024). “Bewuste digitale geletterdheid in het onderwijs: Taalmodellen onder de loep”. In: WODN Werkgroep Didactiek Nederlands. *Handboek Didactiek Nederlands*. Online raadpleegbaar op: <https://didactieknederlands.nl/handboek/2024/03/bewuste-digitale-geletterdheid-in-het-onderwijs-taalmodellen-onder-de-loep>.
- Witte, T., E. Mantingh & M. van Hertten (2017). “Doodtij in de delta: stand en toekomst van het Nederlandse literatuuronderwijs”. In: *Spiegel der letteren*, 59 (1), p. 115-143.